

Anna Kostecka-Sadowa

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk
Kraków
annasadowa@op.pl

Zasięgi leksykalne zapożyczeń wschodniosłowiańskich w gwarach polskich

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie zapożyczeń wschodniosłowiańskich oraz pokazanie najdalszych ich zasięgów w gwarach polskich. Materiał do niniejszego artykułu pozyskałam ze *Słownika gwar polskich* (dalej SGP) oraz jego kartoteki znajdującej się w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie, gromadzącej jednostki leksykalne ze wszystkich regionów kraju. Dociekania w zakresie geografii wyrazów pozwoliły ustalić, gdzie i jak bardzo w głąb polskiego obszaru językowego docierały wyrazy zapożyczone. To również umożliwiło określenie bądź uściślenie lokalizacji poszczególnych leksemów.

Wśród wschodniosłowiańskich leksykalnych można wyróżnić dwie zasadnicze grupy słów ze względu na ich pierwotne pochodzenie: wyrazy rdzennie ruskie oraz jednostki będące już na gruncie wschodniosłowiańskim pochodzenia obcego. W grupie zapożyczeń wschodniosłowiańskich będących już na gruncie ruskim pochodzenia obcego wyodrębniają się orientalizmy, wśród których znajdują się wyrazy pochodzenia tureckiego, tatarskiego, perskiego, mongolskiego, arabskiego.

Słowa kluczowe: gwary polskie, zapożyczenia wschodniosłowiańskie, zasięgi leksykalne

Abstract: *Geographical scope of East-Slavic Lexical Borrowings in Polish local dialects.* The objective of this paper is to present the analysis of the material included in the *Dictionary of Polish Local Dialects* (DPLD). The main purpose is to present their geographical scope in Polish local dialects; to show the degree to which they have been adopted by local dialects – both from the formal and the semantic point of view; to show the way they function in the local dialects.

The research, which focused on word geography, made it possible to determine where and to which borders of the country the borrowings reached. An analysis of the geography of numerous DPLD source materials made it possible to determine the geography of the lexemes, or to define it more precisely. On the basis of the geographical data included in the characteristics of the words it has been determined that, from the territorial point of view, a lot of words are related only to the historical Lithuania or Ukraine. Within the group of East Slavic borrowings, the origin of which is foreign, one may distinguish oriental words coming from such languages as Turkish, Tatar, Persian, Mongolian and Arabic.

Keywords: polish dialects, East-Slavic borrowings, geographical scope

O wpływach ukraińskich w gwarach polskich oraz w polskim języku literackim napisano już wiele. Teresa Minikowska zgromadziła zapożyczenia z języka ukraińskiego poświadczane w polszczyźnie XVI wieku (Minikowska 1980). Większość tych wyrazów związana była z życiem politycznym i administracyjnym tego czasu, ale zapożyczano również nazwy ówczesnego uzbrojenia, instrumentów muzycznych, materiałów

oraz ozdób, które w późniejszym czasie straciły swoje bezpośrednie odpowiedniki. Grażyna Rytter (Rytter 1992) czy Stanisław Hrabec (Hrabec 1949) pisali o ukraińszczyznach, które przyniosły wiek XVII i następne.

Celem artykułu jest przedstawienie zapożyczeń wschodniosłowiańskich oraz pokazanie najdalszych ich zasięgów w gwarach polskich. Ograniczam się zatem do omówienia zasięgów wyrazów wschodniosłowiańskich z szeroko rozumianej Polski zachodniej, zachodnio-północnej. Interesują mnie pożyczki, które dotarły do dalszych granic gwar polskich niż Małopolska czy Mazowsze, gdyż w przeciwnym razie liczba tych leksemów przekroczyłaby ramy niniejszej pracy. Zatem koncentruję się na leksemach poświadczonych głównie w gwarach kaszubskich oraz śląskich¹. Dość często zapożyczenia te łączą w całość Śląsk z Kaszubami czy Wielkopolskę ze Śląskiem lub z szeroko pojętą Polską północną. Przedstawione przykłady dotyczą przede wszystkim zróżnicowań leksykalnych, czasem odnoszą się do zleksykalizowanych różnic słowotwórczych i fonetycznych.

Materiał do niniejszego artykułu pozyskałam ze *Słownika gwar polskich* (dalej SGP) oraz jego kartoteki znajdującej się w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie, gromadzącej jednostki leksykalne ze wszystkich regionów kraju.

Rozważania te obejmują dość znaczną i różnorodną grupę rzeczowników. Wśród zebranych leksemów są zarówno zapożyczenia z języków wschodniosłowiańskich, jak i wyrazy, które są o takie pochodzenie podejrzane. Sami etymologowie w wielu wypadkach mają wątpliwości i spierają się o pochodzenie niektórych wyrazów. Wyrazy o szerokim rozprzestrzenieniu w gwarach polskich, szczególnie z zachodniej części Polski – Śląska, Wielkopolski, Pomorza – budzą wątpliwości, czy rzeczywiście chodzi tu o pożyczki wschodniosłowiańskie, gdyż znaczna ich liczba zatrzymuje się na wschodnim obszarze kraju. Jeszcze inna część zapożyczeń charakterystyczna jest wyłącznie dla pasa gwar przylegających bezpośrednio do języków wschodniosłowiańskich.

Przy omawianiu leksyki konieczne są szczegółowe badania jednostkowe dotyczące historii każdego słowa z osobna. Z tego względu niezbędny jest materiał z pełnym udokumentowaniem historyczno-geograficznym. Dotychczasowe opracowania słownikowe ukazują często dość liczne problemy, które należy brać pod uwagę. Historia każdego wyrazu zależy od szeregu różnych czynników. Zdarza się, że trudno jest prześledzić historię desygnatu o nazwie zapożyczonej, która straciła związek z pierwotnym znaczeniem. Poza tym ranga konkretnego wyrazu bywa różna na przestrzeni wieków nawet w języku literackim. W języku przecież odbywa się nieustanne odświeżanie zasobu słownikowego, wprowadzanie słów niosących nowe lub tylko znaczenie bardziej dobitne od słów używanych w ciągu minionych lat. Następuje więc mnożenie synonimów oraz degradacja słów starych przez wprowadzanie nowych do języka. Pamiętać trzeba, że w gwarach zasięgi leksykalne zmieniają się poważnie na przestrzeni wieków, o czym pisała Hanna Popowska-Taborska już w 1962 r.

Wpływy te szerzyły się z różnych stron. Jeśli chodzi o południe, należy pamiętać, że mówimy o terenie Galicji, która dla Polaków oznacza ziemie w granicach zaboru austriackiego po kongresie wiedeńskim w 1815 r., czyli prawie cała Małopolska z Kra-

¹ O zapożyczeniach wschodniosłowiańskich w gwarach wielkopolskich już pisałam (Kostecka-Sadowa 2016, 23–40).

kowem, ale bez Zamościa i Tomaszowa. Takie ujęcie pozwala lepiej pokazać kontakty językowe polszczyzny z południowozachodnimi gwarami ukraińskimi, w tym z gwarami łemkowskimi, sięgającymi po Poprad, a nawet dalej po Szczawnicę oraz z gwarami nadszańskimi, tworzącymi zwarty obszar koło Przemyśla, jak również wyspy gwarowe koło Jarosławia (Rieger 2011).

Możliwości kontaktu językowego pomiędzy Polakami a Ukraińcami były wielorakie. Najdawniejsze kontakty były związane również ze zmianą władzy, z przechodzeniem ziem pogranicznych (np. ziemi sanockiej, przemyskiej, bełskiej) z rąk do rąk ówczesnych władców.

Obecność zapożyczeń ukraińskich w gwarach polskich na Śląsku (Cieszyńskim, Żywieckim) i w Małopolsce (Sanok – Przemyśl – Jarosław) to szczególnie przykład skutku migracji pasterskich, głównie tzw. migracji wołoskich XIV–XVI w. Słownictwo to w znacznej mierze związane jest z pasterstwem, czyli dominują głównie rumunizmy oraz wyrazy pochodzenia albańskiego i południowosłowiańskiego. Zdzisław Stieber twierdził, że Wołosi na Łemkowszczyźnie nie ulegli polonizacji, lecz zostali zrutenizowani, w związku z czym udział elementu ukraińskiego był duży (1936, 1982). Dlatego należy przyjąć za nim, że liczne rumunizmy na Podkarpaciu zostały przyniesione przez Rusinów i są wynikiem interferencji ukraińskich. Badacz ten z niewielkiego materiału z Podhala wynotował niewątpliwe ukrainizmy, np. *smerek*, *ożyna*, *wereda*, *Lachy* i in. *Atlas Językowy Polskiego Podkarpacia* (AJPP) notuje cały szereg wyrazów wołoskich oraz rutenizmów.

Położone najdalej na krańcu północno-zachodnim polskiego obszaru językowego dialekty kaszubskie również nie były wolne od tych oddziaływań, chociaż zakres tych ukrainizmów był o wiele mniejszy. Pisała o tym wielokrotnie H. Popowska-Taborska (Popowska-Taborska 1975, 1980, 1985, 1992a, 1992b, 1994, 1997 i in.).

Badaczka podaje: „Bliższe wejrzenie w słownictwo kaszubskie – rozpatrywane na szerszym tle gwarowym – pozwala na wysunięcie hipotezy, że zapożyczenia wschodniosłowiańskie miały szczególnie rozległy zasięg w wypadku, gdy niosły z sobą silne zabarwienie emocjonalne” (Popowska-Taborska 1985, 417–418).

Wiele jest leksemów, których zasięg na obszarze kaszubskim jest różny – często pojawiają się w dialektach Kaszub środkowych i południowych, omijając czasem krańce Kaszub południowo-zachodnich. Zasięg taki ukazuje kierunek wędrówki interesujących/omawianych tu wyrazów (z południa na północ), poprzez dialekty polskie, w których pożyczki te są dobrze zadomowione. Zdaniem H. Popowskiej-Taborskiej: „Sądzić należy, że obecność tych słów w polszczyźnie literackiej nie była bez znaczenia przy tak szerokim ich rozpowszechnieniu na polskim obszarze dialektalnym” (Popowska-Taborska 1986, 42).

Jeśli chodzi o wpływy ruskie obejmujące Wielkopolskę, to należy pamiętać, że jej południowo-wschodnią część obejmował dawniej zabór rosyjski, dlatego też w gwarach, zwłaszcza na tym obszarze odnotowano również wiele zapożyczeń wschodniosłowiańskich.

Pomijam wyrazy, które w *Słowniku języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego są podane bez żadnych kwalifikatorów chronologicznych, np. *halas*, *hultaj*, *jasiek*, *portki*, *rumak*, *sobaka*, notuję zaś te, które w języku ogólnym już wyszły z użycia, natomiast w gwarach są używane na co dzień.

Pierwszą grupę stanowią przejęte za pośrednictwem języka ukraińskiego orientalizmy. Jest to większa grupa leksemów, częściowo nieznanymi językowi ogólnopolskiemu, często w gwarach poświadczonych w innych znaczeniach niż w języku ogólnym:

balamuta – oprócz znaczenia ogólnopolskiego ‘człowiek szerzący zamęt, krętacz’ w gwarach kaszubskich oznacza ‘zrzędę, człowieka leniwego’ (Kasz S I 16); **balamutnik** na południu Kaszub to ‘pijak’ (wej S I 16)².

barachło – w południowej części Kaszub poświadczony w znaczeniach ‘hołota’ (*Co za barachło od lędzi* wej S VII 6) oraz ‘mało wartościowa karta w grze’, podczas gdy gwary wschodniego obszaru kraju poświadczają ten leksem w znaczeniu ‘coś zepsutego, o małej wartości, rupiecie’ (*Ciotka dała mu ten wózek, ale to takie barachło* Łuk³). Poza tym na Kaszubach funkcjonują derywaty: **barachula** ‘hołota, motłoch’, **barachuly** ‘tereny nieurodzajne’. Leksem *barachło* powszechnie znany językom wschodniosłowiańskim: ukr., brus., ros. *барачи* o 1. ‘śmieci’ oraz 2. ‘motłoch, człowiek nikczemny, podły’ (СУМ; СБМ; Даль)⁴.

bojarz – na Kaszubach notowany w znaczeniu ‘wojownik’ (Kasz LPW I 69); natomiast forma **bojar** ‘bogaty włościanin’ znana jest w gwarach małopolskich oraz mazowieckich (*Bojary, grupa kilkunastu wsi w okolicach Międzyrzecza Podlaskiego, w nazwie swej akcentuje odrębność stanową; bojarzy byli rodzajem drobnej szlachty, pod względem kulturalnym nie różnili się od okolicznej ludności włościańskiej* radz-podl PME IV 132). Wyrazy te poświadczane są w słownikach języka polskiego – L; SWil; SW; SJPD *bojar, bojarzyn* ‘magnat feudalny, szlachcic, rycerz, posiadający dobra ziemskie’, z ros. *бо'ярин*. Znane są również językom wschodniosłowiańskim: ukr. *бо'ярин* ‘bogaty włościanin’ (Грінченко I 91); też ‘družba’ (СУМ) oraz rosyjskim *бо'ярин* ‘ts’ (Даль); w ros. gw. *бо'яр, бо'ярин* ‘człowiek bogaty, družba’ (СРНГ)⁵.

² U L, SWil *balamut*; SW gw. *balamuta, balamutnik*; SJPD wywodzi ten wyraz z mong. *balamut* ‘swawolny’ za pośrednictwem ruskim. Słowniki języków wschodniosłowiańskich notują wyrazy: ros., ukr. *балам'ут, балам'ута* ‘człowiek szerzący zamęt, oszust’ (Грінченко, I, 24; СУМ; Даль). Etymologia tego leksemu jest dwojaka: *балам'ут, балам'ута* ‘człowiek szerzący zamęt, krętacz, oszust’ może pochodzić z *bal-* ‘rozmowa’ oraz *mq-* ‘sprzeczka’ (Slpsł., I, 185–186; ЕСУМ, I, 124; Фасмер, I, 113; Brückner 1989, 12; ЭССЯ, I, 145–147). Część badaczy dopatruje się zapożyczenia z mong. *balamut* ‘człowiek swawolny, zaczepliwy’ lub tur. *bulamak* ‘przeszkadzać’ (Sławski, I, 26). Niezależnie od prazródła uważa się, że w języku ogólnopolskim jest on pożyczką ruską (Minikowska 1980, 16–17). H. Popowska-Taborska uważa, że wyraz ten można interpretować również na gruncie rodzimym (Popowska-Taborska 1996, 125).

³ Poświadczenie od Jerzego Sierociuka.

⁴ Jest to wyraz niejasnego pochodzenia, w językach ukraińskim i białoruskim przejęty z rosyjskiego *барачи* o, mało przekonujące pochodzenie z języka mongolskiego (ЕСУМ, I, 140; Фасмер, I, 124). H. Popowska-Taborska uważa ten wyraz za zapożyczenie z języka rosyjskiego (Popowska-Taborska 1996, 121–122).

⁵ Etymolodzy upatrywali źródła wyrazu ruskiego w językach orientalnych: z tur. *bai* ‘znany, bogaty’, *är* ‘człowiek’, *bajär* ‘człowiek znany’ (ЕСУМ, I, 241; Фасмер, I, 203–204; Brückner 1989, 34). Nie ulega wątpliwości, że XVI-wieczny *bojar* jest rutenizmem. A. Brückner (Brückner 1989, 34) wiązał go również z wpływem ruskim, uważając, że powstał on na skutek mylnego skojarzenia wyrazu wschodniosłowiańskiego ze słowem *bój*, z psł. **bojb*. Zrozumiała byłaby wówczas konotacja semantyczna wyrazu na Kaszubach w znaczeniu ‘wojownik’ (por. Minikowska 1980, 26–28).

chaziaj, chaziain⁶ – powszechne w językach wschodniosłowiańskich, w gwarach polskich przybierają głównie negatywne nacechowanie. W gwarach małopolskich i na Mazowszu wschodnim to ‘gospodarz, często zamożny’, w gwarach śląskich i na Pomorzu oznaczają ‘przesiedleńca z terenów wschodnich’. Semantyka tych leksemów w gwarach wschodnich obszaru wielkopolskiego zawiera negatywny ładunek emocjonalny, oznacza ‘gospodarza małorolnego, ubogiego, niechlujnego, bałaganiarza’, podczas gdy w powiecie cieszyńskim **chaziaj** to ‘licho ubrany robotnik’ oraz ‘włóczęga’. Natomiast na Białostocczyźnie **chaziajka** poświadczona jest w znaczeniu ‘gospodyni’, w gwarach śląskich to ‘kobieta przesiedlona z terenów wschodnich’.

czaban – w gwarach polskich podlega charakterystycznej zmianie znaczeń. W miarę rozprzestrzeniania się wyrazu w głąb kraju jego pierwotne znaczenie zaciera się, natomiast powstają inne, nieznanne w języku wyjściowym. W powiecie nowosądeckim to ‘wół podolski’ (*Kosmate* „czabany” N-sąd EncRoln II 827), podczas gdy w powiecie siemiatyckim oraz na Kaszubach oznacza ‘owcę’ (siemRWil I 111; kościer LPW I 78). Dalsze konotacje semantyczne wiążą się z ‘przezwiskiem człowieka ciężkiego, niezgrabnego, niezdarnego’ w gwarach mazowieckich oraz w południowej części gwar Wielkopolskich. Stamtąd mamy również poświadczenie ‘przezwiska człowieka głupiego, upartego, leniwego’ (*Zebyś ty stary cabanie bawił sie z dzieciokamy!* Kramsk koniń). W gwarach południowej Małopolski **czabany** to również ‘buty’. Wyraz ten poświadczony już w polszczyźnie od XVI wieku – SPXVI; L, SWil ‘wielki wół’; SW gw. ‘pasterz wołów’; w SJPD daw. ‘wół’, ‘pasterz’, ukr. z tur. *czoban*, znany również językom wschodniosłowiańskim: ukr., ros. *чаб’ан* ‘pasterz’, ‘wół’ (Грінченко, IV, 442); ‘pasterz’ (СУМ; Даль)⁷.

czulka – to ‘onuca’ w gwarach małopolskich i na Kaszubach (*Łowij se nogi culkamy, to ci nie zmarzną* Samocice dąb-tar). Wyraz ten dotarł zapewne za pośrednictwem języka rosyjskiego, w którym występuje taki odpowiednik formalny: ros. *чулка* ‘pończochy’ (Даль)⁸.

delia – na Mazowszu oznacza ‘rodzaj płaszcza damskiego’ (*Delija – wierzchnie odzienie kobiece z siwego sukna grubego, z kołnierzem do pól pleców, w pasie falowane, tasiemkami wyszywane* radz-podl PF VI 224), na Kaszubach to również ‘płaszcz męski’ (*Co tan za delija ubrał* st-gdańSKoc I 91). Poza tym w gwarach Małopolski południowej i na Kaszubach oznacza ‘starą sukmanę’⁹.

⁶ W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *хаз’яїн, хаз’яї* ‘gospodarz’, *хаз’яїка* ‘gospodyni’ (Грінченко, IV, 383; СУМ); brus. *хадз’яїн* ‘gospodarz, mąż’, *хадз’яїка* ‘gospodyni’ (СБГ, 5, 280–281; СБМ); ros. *хоз’яин* ‘gospodarz, mąż’ (Даль). Etymolodzy zgodnie twierdzą, że wyraz *хаз’яї* jest pożyczką z języków tureckich: tat. *хазэї* ‘gospodarz, właściciel gospodarstwa’ (ЕСУМ, VI, 148; Фасмер, IV, 254). H. Karaś wskazuje na zapożyczenie z języka rosyjskiego (Karaś 1996, 98).

⁷ Panuje zgodna opinia co do orientalnego pochodzenia wyrazu oraz ukraińskiego pośrednictwa: *чаб’ан* ‘pasterz’, ‘wół’; ukr. z tur. *çoban* ‘pastuch’, z języków tureckich (tur. *çoban* ‘pasterz’, krym.-tat. *чобан* ‘ts’, z pers. *subān* ‘ts’) (ЕСУМ, VI, 273; Фасмер, IV, 308; Brückner 1989, 71; Miniłowska 1980, 37–38; Siatkowski 2005, 22–23).

⁸ Wyraz został przejęty do polskiego z języków wschodniosłowiańskich, gdzie stanowi zapożyczenie z języków tureckich (Фасмер, III, 354; Popowska-Taborska 1996, 123–124).

⁹ W SJPD ‘dawny rodzaj okrycia, rodzaj płaszcza’ z tureckiego. W słowniku języka ukraińskiego *делья* oznacza ‘długie futro z niedźwiedzia lub wilka’ (Грінченко, I, 367). Wyraz ten jest zapożyczeniem z tur. *telli*, notowany już w XVI wieku (ЕСУМ, II, 28).

ferezja – w znaczeniu ‘okrycie wierzchnie’ poświadczony w gwarach małopolskich, mazowieckich oraz kaszubskich (*Konik zmokł i ja zmokł, ferezycja zmokła, dla ciebie Kasieniu stojący u okna piń Kiel I 87*). W SJPD dawny z tureckiego¹⁰.

haba w znaczeniu ‘gruba tkanina wełniana, ubranie’ powszechny w całej Małopolsce oraz w powiecie cieszyńskim (*Chtóz nadoly na was tyła habów kupować miel PKJ II 64*), jest również orientalizmem przejętym przez medium ukraińskie¹¹.

jaruga – w gwarach małopolskich oznacza ‘parów, wawóz’, natomiast na Śląsku południowym oraz w Małopolsce południowej i wschodniej to również ‘kałuża, błoto, teren podmokły’ (*Jaruga – taki kowiór, tako trząsawa, co się przepadnie do tego Zarzeczce ciesz; Na wiosne dycki je jaruga Puńców ciesz; W tam jarudze siy giyjsi kompio Kombornia kroś*). W SPXVI *jaruha*; u L z ukr. *jaruha*; w SStp. brak; SWil prowincjonalizm; SW gwarowy z ukraińskiego; w SJPD przestarzały, ros. *jaruga*. Wyraz poświadczony w słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *яp’yca* ‘parów, wawóz’ (Гринченко, IV, 543; Даль)¹².

karman, korman – przedstawiają ciekawy rozwój znaczeń oraz geografię w gwarach polskich. W znaczeniu ‘siermięga, sukmana’ wyrazy te znane są na Mazowszu (*W okolicy Brańska, Drohiczyzna i td. u mężczyzn zwierchnia suknia letnia zowie się korman (stąd w ogóle suknie i szaty zowią się kormany, karmany)* biel-podl, siemMaz V 38); natomiast w gwarach Małopolski południowej występuje w postaci **gurmana** (*Ano ten doktor posed se do kómory, ubrał się w jakąsik długą burą gurmanę, przepasał się snurkiem* ok. Bochni i myślén Świąt 490). **Karman, korman** oznaczają również ‘plachtę specjalnie wiązaną, tworzącą rodzaj worka’ (*Do kormána się zbiyrá trawę, nosie się tyz w pole male dzieci Przędzel niż*) w gwarach Małopolski południowo-wschodniej oraz ‘podarte ubranie, brudne szmaty’ (*Zdyjmijze juz te kłormuny Mszana Górna lim; Wszelką zaś odzież, szaty w ogóle, zwykli nazywać: karmana, karmany* Gtń, Kut Łęcz 15) poświadczone również na Mazowszu. Na kaszubszczyźnie dokonała się metaforyzacja znaczenia wyrazu **kormon**, który oznacza tam ‘dziada, żebraka’ (*Ni ma nic léchszégo jak z pana kormana* wej S II 209). W tym samym źródle desygnat ten służy również na określenie ‘starego buta’. W Cieszyńskim oznacza ‘otyłą kobietę’. H. Popowska-Taborska twierdzi, że to wtórne znaczenie, utrwalone w kaszubszczyźnie, tłumaczyć należy „skojarzeniem znaczenia ‘torba’ z ‘torbą działowską’” (Popowska-Taborska 1996, 124; lub Popowska-Taborska 1980, 85), gdyż

¹⁰ W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *переджя* ‘ts’ (СУМ); brus. *фeрeжъ* ‘ts’ (СБМ); ros. *фeрeжъ* ‘ts’ (Даль). Etymolodzy zgodnie wyprowadzają ten wyraz z języka greckiego przez turecki *ferdeže* (ЕСУМ, VI, 89; Фасмер, IV, 190; Sławski, I, 226; Brückner 1989, 120).

¹¹ U L z tur. i arab. *aba*; SWil *haba, chaba*; SW *haba* gw. ‘bielizna, ubranie, manatki’ z arabskiego. W ukr. *з’аба* ‘białe sukno tureckie; oblamówka’ (Гринченко, I, 262; СУМ). Omawiany wyraz kwalifikowany jest jako orientalizm (tur. *aba*, arab. *abā* ‘gruba wełniana tkanina’) przejęty przez medium ukraińskie, z XVII wieku (ЕСУМ, I, 444; Фасмер, I, 378; Turek 2001, 207).

¹² Jest to zapożyczenie z języków tureckich, tur. *yar* (ЕСУМ, VI, 548–549; Фасмер, IV, 561–562; Sławski, I, 501–502; Brückner 1989, 199). „*Jar* poświadczony w słownikach od XVI wieku, prawdopodobnie zapożyczenie z ukraińskiego *яp*, a tam z tur. *yar* ‘wawóz, parów’” (BoryśSE 204). „Omawiany wyraz pochodzi z tur. *jaruk*, *jaruk* ‘szczelina, rozpadlina’, a do polszczyzny trafił za pośrednictwem ukraińskim” (Minikowska 1980, 63).

w polszczyźnie XVI wieku wyraz ten był znany w znaczeniu ‘sakwa, mieszek’¹³. W gwarze nastąpiła metaforyzacja znaczenia. Konotacja znaczeniowa związana również ze starym odzieniem została przeniesiona na pejoratywne określenie człowieka.

kozak – w znaczeniu ‘awanturnik, psotnik’ znany w gwarach małopolskich oraz w północnej części Wielkopolski. W znaczeniu ‘chłopiec’ (*Biegej mi, kozok, nawróć bydła* Nosków jaroc; *To kozok, po coś ty tam włoż Kramsk koniń*) znają go gwary Śląska północnego i Wielkopolski oraz niemal całej Małopolski i Kaszub. Konotacja semantyczna **kozaka** na Mazowszu wschodnim oraz na Kujawach często jest utożsamiana z całą nacją ukraińską, gdzie omawiany leksem poświadczony jest w znaczeniu ‘Ukraińiec’. Poza tym na Kaszubach w znaczeniu negatywnym znane są **kozaczka** ‘dziewczyna, która zesła z prawej drogi’ oraz **kozacznicza** ‘kobieta rozpustna’. Wyrazy te w gwarach polskich w dość znacznym stopniu zmieniły swoje pierwotne znaczenie, gdyż w słownikach języka polskiego – SPXVI, L, SWil, SW, SJPD *kozak* funkcjonuje w znaczeniu ‘członka wspólnoty wojskowo-rolniczej, w której żyła dawniej ludność południowo-wschodniej Ukrainy’. Podobnie jest w słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *коз’ак* ‘ts’ (Грінченко, II, 264); ukr., brus., ros. *коз’ачка* funkcjonuje w znaczeniu ‘żona lub córka kozaka’ (Грінченко, II, 265; СУМ; СБМ Даль)¹⁴.

meszty w znaczeniu ‘trzewiki’ poświadczone z szerokiego pasa południowego – od gwar śląskich po Małopolskę południową aż do wschodnich pograniczy Mazowsza (*Możno już chodzić w mesztach* Kombornia kroś). Wyraz poświadczony u L; SWil; SW gwarowy z tureckiego; w SJPD przestarzały z tureckiego¹⁵.

szarawary, szarawarki w znaczeniu ‘spodnie’ znane są w gwarach Małopolski południowej oraz na Kaszubach (*Salawary syrokie* Limanowskie). Poza tym w Małopolsce południowej to również ‘szmaty, strzępy’ (*Plachta się spolila, jany takie szarawary z ni zostały* Hyżne rzesz). W SWil to ‘szerokie i długie węgierskie majtki’ (z Węgier); w SW jest to wyraz ukraiński zapożyczony z perskiego; w SJPD – ‘szerokie spodnie’ wyraz ukraiński z perskiego przez turecki¹⁶.

¹³ W SWil prowinc. *korman* ‘siermięga, sukmana’; SW gw. z tur. *karman* ‘kieszeń’; w SJPD daw. dziś gw. *korman* ‘krótka sukmana chłopska, siermięga’ z tur. *karman* ‘kieszeń’. Wyraz znany jest językiem wschodniosłowiańskim: ukr. *карм’ан* ‘kieszeń; torba, ozdobny woreczek u pasa kobiety’ (Грінченко, II, 222; СУМ); brus., ros. ‘kieszeń’ (СБМ; Даль). Omawiany wyraz kwalifikowany jest jako orientalizm (z pn-tur. *karman* ‘torba na pieniądze’) przejęty przez medium ruskie (ЕСУМ, II, 394; Фасмер, II, 201). Wyraz *korman* notowany jest z XVIII wieku, zasięg geograficzny i historia wyrazu przemawiają za pożyczką z języków turecko-tatarskich (Sławski, II, 487–489). A. Steffen odrzuca turecko-tatarskie pochodzenie leksemu *korman* (też gw. *gurmana*) w znaczeniu ‘odzież’ (Steffen 1972, 51–52).

¹⁴ *Kozak* jest wyrazem turecko-tatarskim, do polszczyzny wszedł za pośrednictwem ukraińskim (ЕСУМ, II, 495–496; Фасмер, II, 158; Sławski, III, 26; Minikowska 1980, 79–80; Popowska-Taborska 1996, 122).

¹⁵ W ukr. *меут, м’еуту* ‘tatarski but, pantofel’ (Грінченко, II, 421); brus. *м’еуты* ‘ts’ (СБГ, 3, 98; СБМ); ros. *меут, м’еуты* (Даль). Jest to zapożyczenie z języka tureckiego *mest* ‘trzewiki’ przez medium ruskie (ЕСУМ, III, 456; Фасмер, III, 25; Brückner 1989, 328).

¹⁶ Wyraz znany językiem wschodniosłowiańskim: ukr. *шарав’ару* ‘szerokie spodnie’ (Грінченко, IV, 485; СУМ); ros. *шарав’ары* ‘ts’ (Даль). „*Шаров’ару* powszechne w przeszłości na Ukrainie, były typowe dla ludzi ze Wschodu, wyraz pochodzi z języków irańskich, który do Słowian dotarł w różnym czasie i różnymi drogami; przypuszczenie o zapożyczeniu z tureckiego jest bezpodstawne” (ЕСУМ, VI, 385). Wyraz

taradaja, taradeja, taradajka, taradejka w znaczeniu lekcew. ‘wóz o żelaznych kołach’ poświadczony w gwarach Małopolski wschodniej, Mazowsza, północnej Wielkopolski oraz na Kaszubach (*Jusie rozklekotała dziadkowa taradeja. Byli wpiyrwy takie wózki, na dwóch kołach, taradejki, jymi sochy na pole wozili* Huszcza biał-podl). W SWil *taradajka*; SW gw. *taradajka, taradejka* ‘grzechotka; baba hałaśliwa; bryczka’; w SJPD przestarz. *taradajka* ‘wóz’, por. ros. *taratajka*. Wyraz znany również językiem wschodniosłowiańskim: ukr., brus. *мапад’аїка, мапам’аїка* ‘klekoczący wóz’ (Гринченко, IV, 247; СУМ; СБМ)¹⁷.

tułub w znaczeniu ‘tułów’ znany jest w powiecie cieszyńskim oraz w szerokim pasie wschodnim (*Tołub, tólubyk – tors człowieka bez rąk i nóg* ok. Biłgoraja Mazur II 172), wyraźnie nawiązuje do postaci zarówno formalnej, jak i semantycznej z języka ukraińskiego. W SWil; SW gw. *tulób* ‘tułów’; w SJPD ‘garbowana skóra, futro’, ros. z tur¹⁸.

Z odnotowanych 16 pożyczek orientalnych, 3 wyrazy nie ma poświadczenia w słownikach języka polskiego: *barachło, chazaj/chaziain* oraz *czulka*. Jedenaście orientalizmów jest poświadczonych na Kaszubach, natomiast tylko 6 znanych na Śląsku. W większości są to wyrazy, które w SJPD są opatrzone kwalifikatorem „dawny”, „przestarzały”.

Czasem znaczenie kaszubskie odbiega od znaczeń występujących w polskim języku literackim, np. *bałamuta, bojarz, czaban, korman/kormon, kozak*; w wielu też wypadkach zwraca uwagę bogactwo derywatów utworzonych już na gruncie kaszubskim od zapożyczeń ukraińskich (*bałamutnik, barachula, barachuły, kozacznica*). Takie leksemy jak *bałamuta, bałamutnik* mogą być jednak również traktowane w literaturze naukowej jako powstałe na gruncie rodzimym.

Drugą grupę stanowią wyrazy ruskie pochodzenia słowiańskiego, w większości znane polskiemu językowi literackiemu, lecz często odznaczające się obcymi na gruncie polskim cechami fonetycznymi. Są to również leksemy nieznane lub nieznane są znaczenia niektórych desygnatów w języku ogólnym:

babuszka w znaczeniu ‘babcia’ jest odnotowana w SGP na wschodnim obszarze kraju oraz na Kaszubach (*Siedzi babuszka Radecznicza zam*). Wyraz ten jest powszechnie znanym i używanym w języku rosyjskim: *бабушка* ‘babcia’ (Даль)¹⁹.

bluda w znaczeniu ‘miska gliniana, drewniana’ jest to leksem pochodzenia rosyjskiego poświadczony na Kaszubach (*Dla kota lona wlała mleka w bludą* kar LPW I 39), notowany już w XVI wieku – SPXVI ‘miska’; L; w SStp. brak; w SWil z rosyj-

zapożyczony jest z iran. *šaravāra-*, nie z greckiego (Фасмер IV 410). Za rodowodem greckim opowiedział się A. Brückner (Brückner 1989, 540).

¹⁷ Pochodzenie wyrazu nie jest całkiem jasne, możliwe zapożyczenie z tureckiego (ЕСУМ, V, 517–518; Фасмер, IV, 23). Wyrazy *мапад’аїка, мапам’аїка* ‘wóz dwukołowy, rozbita stara bryczka’ pochodzą raczej od leksemów dźwiękonaśladowczych *мапам’а, мапап’а* i in. (ЭСБМ, XIII, 225, 234).

¹⁸ Wyraz znany językowi ukraińskiemu: *тулуб* ‘tułów’ (СУМ). Brak jedynej etymologii tego leksemu (ЕСУМ, V, 673; Фасмер, IV, 118; Brückner 1989, 584).

¹⁹ Podstawę słotwórczą stanowi reduplikacja **ba-* oraz wschodniosłowiański deminutywny formant *-ушка < *uška* (Ślpsł., I, 169–171; ЭССЯ, I, 114–115).

skiego. Wyraz znany językom ruskim: ukr., brus., ros. *бл'удо* ‘naczynie drewniane na brzyndzę’ (Грінченко, I, 76; СУМ; СБМ; Даль)²⁰.

blocha ‘pchła’ jest dokładnym odpowiednikiem występującym w językach wschodniosłowiańskich²¹, poświadczony w gwarach śląskich oraz na Kaszubach.

didko – wyraz powszechny w języku ukraińskim *д'ідко, д'імько* w znaczeniu ‘diabeł’, znają również gwary Małopolski południowej oraz wschodniego Mazowsza. Na Kaszubach oznacza ‘straszydło, którym straszą dzieci’ (*Sedzkáj spokojno, bo za oknem détko stoi* Kasz pn-wsch S VII 47). W SW gw. *didko* ‘diabeł’²².

chwośt – w znaczeniu ‘ogon’, jest szeroko znany na Śląsku, w Małopolsce południowo-wschodniej, na Mazowszu wschodnim oraz w Wielkopolsce południowej. Ma dokładny odpowiednik w językach wschodniosłowiańskich: ukr. *хвіст* ‘ts’ (Грінченко, IV, 393; СУМ); brus., ros. *хвост* ‘ogon’ (СБМ; Даль). W SWil, SW gwarowy; SJPД reg., pot. ‘ogon’²³.

debrza, deprze w znaczeniu ‘nierówność, nierówności terenu’ są poświadczone w gwarach Małopolski południowej i wschodniej oraz na Kaszubach (*Okolo niektórych łąk i pastwisk rosna krzaki. Są to tak zwane deprze. W każdej deprzy straszy myślen* ME VI 75). Ich dokładne odpowiedniki powszechnie znane są językom wschodniosłowiańskim: ukr. *дебр, д'єбра* ‘nierówny teren’ (Грінченко, I, 365; СУМ); ros. *дебрь* ‘ts’ (Даль)²⁴. W SWil *debra, deprze*; SW gw. *debra, deprze*; w SJPД przestarz. *debra, deprza, deprze*.

doczka, donia, dońcia oraz **dońka** w znaczeniu ‘córka’ obejmują cały pas wschodni gwar małopolskich i mazowieckich (*Ty sie szykuj do lykarza, dońciu* Huszcza biał-podl). Poza tym na Kaszubach **doczka** oznacza ‘kochankę’, natomiast na Białostoczczyźnie **donia** nazywa też ‘żonę’. W SWil z Ukrainy; SW gw. *doczka* ‘córka;

²⁰ Psł. **bl'udo, *bl'udь* ‘drewniane koło, podstawka do jedzenia, tacka; rodzaj naczynia prymitywnego; rodzaj prymitywnego stołu’ z języka gockiego (Słpsł., I, 277–278; ЭССЯ, 2, 132–135). „Staropolski odpowiednik, na podstawie cytatu z Paprockiego, gdzie oddawał koloryt moskiewski, trzeba uznać za pożyczkę ruską. Nie przeszkadza tej opinii stan w gwarach kaszubskich. Paprocki mógł znać *bludę* z ukraińskiego” (Minikowska 1980, 24). „Dial. kasz. *bluda* ‘gliniana miska’ wydaje się gwarantować rodzimość wyrazu, którą można by zakwestionować na podstawie kontekstu” (Sławski 1974, 344).

²¹ Wyraz powszechny w językach wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *бл'уха* ‘pchła’ (Грінченко, I, 75; Даль); brus. *бл'ух'а, бл'ых'а* ‘ts’ (СБГ, I, 197; СБМ). Z psł. **bl'uxa* ‘pchła’ (Słpsł., I, 273–274; ЭССЯ, 2, 129–130; BoryśSE 420).

²² Wyrazy ukr. *д'ідко, д'імько* mają poświadczenia z XV wieku, jest to eufemizm do psł. **dēds* (Słpsł., III, 120–123; ЭССЯ, 4, 227–228). „Wyraz występujący na Kaszubach niewątpliwie wiąże się z ukr. *dit'ko* ‘diabeł’. Godne podkreślenia, że i tu również zachowały się sygnały fonetycznej obości (twarde *d*) oraz specyficzne znaczenie, poświadczone jedynie w języku ukraińskim” (Popowska-Taborska 1996, 121). „Leksmy *didko, dedko* ‘diabeł’ są rutenizmami występującymi w gwarach pasa wschodniego kraju” (Rytter 199, 102–103).

²³ Psł. **xvostь* pierwotnie oznaczał ‘to, czym można machać’; powiązany z **xvostati* ‘bić, machać’, **xvati* ‘chwycić’, **xvati* ‘kołysać’, **xvstati* ‘chronić, przykrywać’ (ЭССЯ, 8, 133–134; Sławski, I, 92–93; Brückner 1989, 187–188). „Jest to polski archaizm podtrzymywany przez języki wschodniosłowiańskie” (Rembiszewska 2007, 55).

²⁴ W psł. **dъbra, *dъbrь* ‘wąwóz, parów, jar, dolina’ (Słpsł., V, 147–150; ЭССЯ, 5, 176–177; Sławski, I, 143; Brückner 1989, 86). „*Debrza* ‘wądół, parów’ z psł. **dъbrь* ‘wądół’, pol. reg. *debra* z XVI wieku, z ukraińskiego *debr*” (Bańkowski 2000, t. 1, 256).

kochanka', *donia, dońka*; w SJPD daw. reg. *donia* 'młoda dziewczyna, córka' z ukraińskiego²⁵.

dremlak, dremlica 'człowiek łatwo zapadający w sen' poświadczone na Kaszubach (*Nasz tatk to je taczi drémlok, łon na westrzód dnia drémleje. Drémlica drémleje choc prze godce* wej S I 239) wyraźnie nawiązują do form wschodniosłowiańskich²⁶.

dragle, drahle oraz **dryhli, drygła, drygle** w znaczeniu 'galareta z mięsa, zimne nóżki' są notowane w gwarach śląskich, na wschodnim obszarze gwar małopolskich i mazowieckich oraz na Kaszubach (*A już drygła ługotowana, jino czostek wdrobić Korczów bił; Zabilem wieprzaka, to zrobie drygle* Siennica Różana kras). Wschodnie pogranicze kraju zna również formy **drygliny, drygulina** (*Dregliny – galareta z nóg cielecych* Horodyszczce włod). W SW gw. *dragle, drahle, drygle, dryhle, dryhli* z ukr. W języku ukr.: *дрaгл'и* 'galareta' (Грінченко, I, 439; СУМ); ukr.: *друхл'и* 'galareta' (Грінченко, I, 442; СУМ) oraz ros. gw. *др'ыга* 'ts' (СРНГ)²⁷.

druh w znaczeniu 'przyjaciół' jest znany w języku ogólnym, natomiast na Kaszubach występuje również w innych postaciach fleksyjnych, np.: **družok, družek** 'przyjaciół' (*To já, družku, zapamiątają* Kasz S I 238), czy **niedruh** 'nieprzyjaciół, wróg' (*Ani jednego niedrecha ni miał, wszesce go kochale* Kasz S III 233; S VII 186). Formy te znane są również językiem wschodniosłowiańskim: ukr., ros. *друг, друж'ок* 'przyjaciół' (Грінченко, I, 447; СУМ; Даль); *н'едруг* 'wróg' (Грінченко, II, 546; СУМ; Даль)²⁸.

durak w znaczeniu 'człowiek głupi; głupiec' poświadczony w gwarach Małopolski, Mazowsza oraz na Kaszubach (*Ten żołnierz pirszy, co stanął, to był durak* Zawada zam; *Ot tam taki durak* suw SFPS II 250) ma dokładny odpowiednik w językach wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *дуp'ак* 'głupiec' (Грінченко, I, 456; СУМ; Даль)²⁹.

habryło na określenie 'wyzwiska człowieka' występuje w gwarach śląskich (*Тын hobryło, to jes tako przezywka* Zabrzeg brzes-śl). W języku ukraińskim jest to powszechnie imię: *Наврыло – Гавр'ило* (Грінченко, IV, 550; СУМ). W SW gw. **hawryło**

²⁵ W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr., brus. *д'оньк'а, д'оня, д'онця, д'очк'а* 'córka' (Грінченко, I, 421, 437; СУМ; СБМ); ros. *д'очь* 'ts' (Даль). Psł. **dьkt'ere* (Słpsł., V, 157–158; ЭССЯ, 5, 178–179; Sławski, I, 107–108). „W polszczyźnie XVI–XVIII wieku funkcjonował wyraz *doczka* zapożyczony z języka ukraińskiego, dla którego *donia, dońka* to hipokorystyka” (Minikowska 1980, 45).

²⁶ Wyraz znany w języku ukraińskim: *дрим'юх* 'człowiek drzemiący' (Грінченко, I, 445). Fonetyka wyrazu wskazuje na identyczność z formami rosyjskimi: *дремл'я, дрем'ак* (Даль); podstawą słowotwórczą jest psł. **drěmati* (Słpsł., IV, 229–230; ЭССЯ, 5, 108; Sławski I, 174).

²⁷ Podstawa słowotwórcza leksemu *drahle* opiera się na psł. **dregati* 'drzeć, trząść się' (ЭССЯ, 5, 112), w ukraińskich formach obserwuje się dialektalne stwardnienie *-r-* (*dra-*) (ЕСУМ, II, 119). Forma *dryhli* pochodzi od podstawy psł. **dъgati* 'drzeć' (ЭССЯ, 5, 137–138; Sławski, I, 165; BoryśSE 130).

²⁸ Z psł. **drugъ* 'towarzysz, przyjaciel', **ne-drugъ* 'wróg' (Słpsł., IV, 269–272; ЭССЯ, 5, 131–132). „Od XVII wieku forma *druh*, ale w XV wieku postać *drug*, wyraz ruski” (Sławski, I, 169–170). Leksem **drugъ* od XVI wieku, „pisownia *druh* zapewne pod wpływem wymowy ukraińskiej – np. u Strykowskiego” (BoryśSE 128). „Poświadczony wyraz *niedruh* na Kaszubach ma swój odpowiednik w językach ruskich, H. Popowska-Taborska wskazuje, że jest to wyraz staropolski (Popowska-Taborska 1996, 97), a postać *druch* jest innowacją utworzoną na wzór *Stach...*” (Popowska-Taborska 1996, 126).

²⁹ Podstawę słowotwórczą stanowi dial. psł. **durъ* z sufiksem **-akъ* (Słpsł., V, 106–108; ЭССЯ, 5, 162; Sławski, I, 180).

‘człowiek gapiowaty’³⁰. Tutaj nastąpił proces apelatyzacji – nazwa własna przekształciła się w pospolitą.

hajdawery / kajdawery ‘luźne szerokie spodnie’ znany jest w powiecie cieszyńskim oraz na Warmii (*Zmieniła się moda i chłopci zaczynają chodzić w takich hajdawerach* ciesz SCiesz II 123; *Wyniósł te zapaskudzone kajdawery do komori, niech się nie wálają po izbie* Wr StefŚl 53). W słownikach języka polskiego wyraz odnotowany z kwalifikatorem ukraińskiego pochodzenia³¹.

hałaburda – w znaczeniu ‘awanturnik, nierób’ utrzymuje się znaczenie ukraińskiego etymonu w powiecie cieszyńskim w gwarach Małopolski południowej oraz na pograniczu językowym polsko-ruskim (*To je hałaburda – taka niewydara, wypić rad, a robić nie lubi* Jaworzynka ciesz), natomiast im dalej na zachód leksem ten nabywa w gwarach Polski centralnej znaczenia ‘człowieka otyłego’, zaś na Orawie – ‘człowieka roztrzępanego’. Ponadto w gwarach Małopolski południowej leksem ten jest znany również jako ‘rudera’ (powiat myślenicki) oraz ‘kość’ (powiat limanowski). W SJPD daw. ‘awanturnik, zawiadziak’ z ukraińskiego. Notują ten leksem również słowniki języka ukraińskiego: *галаб’урда* ‘rozgardiasz, demolka; awanturnik, łobuz’ (Гринченко, I, 267); dial. *галаб’урда* ‘awanturnik, łobuz’ (CYM)³².

hara w znaczeniu ‘wódka, zwykle złej jakości’ jest powszechnie znana gwarom polskim na Śląsku, w Małopolsce południowej i wschodniej oraz na Mazowszu wschodnim (*Ni może hary pić, zaraz mnie głowa boły* Samocice dąb-tar; *Napilimy się ty chary i s tego strasnie chorowołem na drugi dzień* Rzepiennik Strzyżewski gor). Słowniki języka polskiego wskazują na zapożyczenie z języka białoruskiego – w SWil ‘rodzaj nędznej wódki’; w SW z białoruskiego; w SJPD wyraz rzadki, raczej gwarowy z białoruskiego³³.

iwan na Kaszubach jest znany w znaczeniu **1.** ‘człowiek’: **a.** ‘zły, dokuczliwy’ (*Co z tich mojih bachorów só za jiwani, to nié do pojénia Cieciorka st-gdań; Gdzie tén iwan polaz!* Bobowo st-gdań) oraz **b.** ‘gwałtowny, nieobliczalny’ (Kasz S II 107, LPW IV 1397). Poza tym w Małopolsce południowej oznacza również ‘człowieka do-

³⁰ Wyraz ten przez język starsłowiański zapożyczono w staroruskim z greckiego (ECYM, I, 447; Фасмер, I, 379). Z. Kurzowa omawiając polszczyznę Lwowa i kresów południowo-wschodnich podaje, że lwowskie *hawryło* to „przezwiśkowa nazwa chłopów zwłaszcza ukraińskich” (Kurzowa 1983a, 381). Imię *Hawryło* to wschodni wariant imienia *Gabriel* (Rymut 1999, 209). Na obszarze wschodniosłowiańskim zdarza się transformacja fonetyczna: mieszanie głosek [v] : [b]. Dochodzi do tego zwłaszcza w zapożyczeniach późniejszych, dokonanych z języka nowogreckiego, na miejscu [b] pojawia się [v]. „Sporo tego typu oboczności zaświadczonych jest w nazewnictwie, które np. na Rusi z przyjęciem chrześcijaństwa w 988 r. znacząco zmieniło inwentarz imion (por. Гагруил : Gabriel)” (Ostrowski 2014, 257; też Rieger 1998, 97–98, 114).

³¹ W SWil pospolity, żartobliwy; SW podaje, że może z czes. *hajdy vari* ‘z boku, na bok’, z Sienkiewicza; w SJPD przestarzały z ukraińskiego. Wyraz poświadczony w słowniku języka ukraińskiego: *гандес’епу* ‘szerokie spodnie’ (Гринченко I 270). Pochodzenie tego wyrazu jest niejasne, w polskim z ukraińskiego (ECYM, I, 467; Sławski, I, 392).

³² Jest to *compositum* z wykrzyknika *гал’а, гал’аї* oraz rzeczownika *б’урда* ‘łobuz, łotr’, w języku polskim z ukraińskiego (ECYM, I, 455; Sławski, I, 396). „Od *хал* ‘coś taniego, tandeta’ i *б’урда* ‘łobuz, łotr’, wyraz dźwiękonaśladowczy” (Фасмер, IV, 216).

³³ W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *з’апа* ‘wódka’ (CYM); brus. *з’апа* ekspr. ‘wódka’ (СБГ, I, 421; СБМ). Podstawa słowotwórcza oparta jest na rdzeniu psł. **gor-* **gar-*, od **gorěti* ‘palić się’ ze wzdłużeniem wokalizmu rdzennego (ЭССЯ, 7, 42–43).

brodusznego, naiwnego’ (*Ej iwanié, iwanié, ji tyś mu uwierzól* Bóbrka kroś) oraz ‘głupca, też przezwisko’. Oprócz tego na Kaszubach, w gwarach wielkopolskich oraz Małopolski południowej poświadczony jest też w znaczeniu ‘diabła’ (*Iwan je w piékle Jeleń tcz; Jidź do Jiwana! Żebi cia Jiwón wżón* Koc SKoc II 57). W tym znaczeniu notuje go SW gw. ‘diabeł, szatan’³⁴. Nazwa *iwan* w znaczeniu ‘diabeł’ według Bernarda Sychty nawiązuje do cara Iwana Groźnego, który w świadomości mieszkańców wsi utożsamiany jest ze złem.

kacap znany jest w różnych znaczeniach głównie z negatywnego nacechowania emocjonalnego. W gwarach małopolskich, wielkopolskich oraz Mazowsza wschodniego poświadczony jest w znaczeniu pogardliwym ‘Rosjanin, czasem też żołnierz rosyjski’ (*Aże za kacapa pójdiesz?* Degucie suw), natomiast w gwarach powiatu cieszyńskiego oraz w Małopolsce południowej oznacza ‘Żyda’ (*Ten Żyd, kacap to mnie pewnie oszukał* Samocice dąb-tar). Na Mazowszu wschodnim to również ‘człowiek niewierzący’. W SJPD przestarz. z niechęcią: ‘chłop wielkoruski, Rosjanin’ z ukraińskiego. W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *кау’ан* zniew. ‘Rosjanin; rosyjski chłop’ (Грінченко, II, 226–227; CYM); w brus. ‘miejscowi staroobrzędowcy, przesiedleńcy’ (СБГ 2: 441); ros. gw. ‘przesiedleńiec; Ukrainiec; staroobrzędowiec; człowiek niewychowany, grubianin; włóczęga; oszust’ (CPHG)³⁵. Wszystkie słowniki, zarówno polskie, jak i ukraińskie czy rosyjskie, poświadczają znaczenie ‘chłop wielkoruski, Rosjanin’. Polakom czy Ukraińcom brodaty Rosjanin mógł kojarzyć się z kozłem (capem). Podobne skojarzenie mogli też mieć Polacy widząc brodatych Żydów. Nastąpił tutaj proces emocjonalizacji znaczeń.

klacza ‘kobyła’ – w takiej postaci jest powszechna w gwarach śląskich, małopolskich oraz na Mazowszu (*Nasa klaca od tygodnia przechodzuje ‘nie żrebi się’* opat MAGP VI s 16; *Bo mu zdechły obie klaczy* Strzelce-Opolskie). Wyraz znany również językom wschodniosłowiańskim: ukr., brus., ros. *кляч, кл’яча* ‘ts’ (Грінченко, II, 256; CYM; СБМ; Даль), poświadczony w SPXVI; w SSStp.; u L *klacz, klacza*; SWil *klacz*; SW gw. *klacza*; w SJPD *klacz*³⁶.

kraszanka ‘malowane jajko wielkanocne’ poświadczona w gwarach śląskich, małopolskich oraz mazowieckich (*Na Wielkanoc maluje się kroszónki* Olza ryb; *Kroszónki moje jadóm az zagranice do Ameryki* Brudzewice opocz). W słownikach języka polskiego leksem notowany jest jako regionalizm wschodni – SW; SWil; SJPD. W ukr. *краш’анка* ‘malowane jajko wielkanocne; też ogólnie jajko’ (Грінченко, II, 301)³⁷.

³⁴ Z greckiego, ukr. *Ів’ан*, ros. *Ив’ан* (ECYM, II, 287–288; Фасмер, II, 113–114).

³⁵ Autorzy słowników wyraz ten tłumaczą od złośliwego określenia ludzi, którzy nosili długie brody, kojarząc ich z kozłem – *ka-cap*, gdzie *cap* to ‘koziol’ z ukraińskiego, *кау’ан* zniew. ‘Rosjanin’ (ECYM, II, 408; Фасмер, II, 213; Brückner 1989, 211). Wyraz poświadczony od XIX wieku, z języka ukraińskiego (Sławski, II, 12).

³⁶ Psł. **klečь* : **kleča* < **klekja*, **kleka* od **klek-* ‘zginać, zakrzywiać; uginać kolana’, rozwinęło się od ‘ciężkiego, niezgrabnego chodu’ lub od ‘krzywych nóg’ (ЭССЯ, 10, 29–31, 28–29). „W XVI wieku *klacz*, w XV wieku *klacza*, jest to wyraz ruski” (Sławski, II, 182–183). „Wyraz staropolski z XV–XVII wieku, zapożyczenie z wschodniosłowiańskiego” (BoryśSE 232).

³⁷ Brak pewnej etymologii tego wyrazu, możliwe, że jest to derywat od psł. **krasiti* ‘upiększać’, **krasa* ‘piękno’ (ЭССЯ, 12, 99–100); lub od psł. **kresati* ‘krzesać’ (ECYM, III, 76–77). F. Sławski zestawia z wy-

kudlaj, gudlaj w gwarach małopolskich, mazowieckich oraz wielkopolskich oznaczają ‘Żyda’ (*Wygnałta tego gudlaja, cego łón tu chce Adamowo mław*). W gwarach polskich na wschodnim obszarze kraju mianem tym określa się ‘człowieka zaniedbanego, z długimi włosami’ oraz ‘skąpcą’, natomiast w powiecie cieszyńskim, Małopolsce oraz na Warmii to też ‘człowiek niezdarny, partacz’ (*Niedorajda, gudłoj, to nic nie umi Woźniki sier*). W SW gw. ‘Żyd’; SJPD daw. *kudla* ‘kudłaty człowiek, rozczochrany’³⁸. W gwarach polskich nastąpiło zwięźlenie znaczenia w stosunku do ukraińskiego, polegające na uszczegółowieniu znaczenia oraz pogardliwym zabarwieniu uczuciowym (por. Kurzowa 1983a, 302).

lach w znaczeniu ‘Polak’ znany jest w gwarach powiatu cieszyńskiego oraz w Małopolsce południowej. W L; SWil, SW gw. *lach*; SJPD jako dawny. W ukr. *лях* ‘Polak’ (Грінченко, II, 393); hist. ‘Polak’ (СУМ)³⁹.

łuża, lużyna w znaczeniu ‘jama, kotlina zalana wodą’ poświadczone w gwarach śląskich oraz w północnej Wielkopolsce wyraźnie nawiązują do form wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *лужа, лужина* ‘kałuża’ (Грінченко, II, 379, 380; СУМ; Даль); też brus., ros. *луж’ок* ‘ts’ (СБГ, 2, 679; Даль). Poza tym na wschodnim obszarze gwar Małopolski i Mazowsza odnotowane są formy **lużaczek, lużak** ‘kałuża, bagno’ (*Łuzacek, bagno, na łuzacku pas radz-podl PF VI 240; W łuzoku rosnóm brzezinki Krzepiec częs*) oraz **łużyk** ‘kałuża, bagno’ (*Woda trochy je – lużyk puław SFPS III 54; Łużyk – stojąca woda radomsz MAGP XII m 520 s 59*). W SWil prowinc. *łuża*; SW gw. *łuża, lużyna*⁴⁰.

mielnik ‘młynarz’, **mielniczka** ‘młynarka’ poświadczone na Śląsku oraz w Małopolsce południowej i wschodniej (*Ja sobie mielniczka, Trzymam sobie czeladniczka Mppd Pauli 73*), mają dokładne odpowiedniki w słownikach języków ruskich: ukr., ros. *мельник, мельничка* ‘młynarz, młynarka’ (Грінченко, II, 416; СУМ; Даль)⁴¹.

mikita w gwarach polskich nabiera ciekawych powiązań semantycznych. W powiecie cieszyńskim oraz na Mazowszu wschodnim wyraz poświadczony jest w znaczeniu

razem rosyjskim dialektalnym i ukraińskim (Sławski, III, 66–67). „*Kraszanka* regionalizm wschodni, zamiast **kraszonka*, od part. *kraszony*” (Bańkowski 2000, t. 1, 811).

³⁸ W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *к’удла* ‘kudły’, *кудл’ай* ‘człowiek z długimi włosami, kudłami’ (Грінченко, II, 319; СУМ); brus. *к’удлы* ‘włosy’ (СБМ). Podstawę słowotwórczą stanowi psł. **kod-ъla* ‘pęk włosów, zwój sierści’ (ЕСУМ, III, 124; Фасмер, II, 400–401; Sławski, III, 317–318). Psł. **kudъla* ‘pęk włosów, zwój sierści’ (ЭССЯ, 13, 84).

³⁹ Psł. **lęxъ* < **lęděninъ*: **lędjaninъ* ‘mieszkaniec równin, otwartych przestrzeni, pustkowie’. „Stary słowiański etnonim, nazwa dana Polakom przez Słowian wschodnich, tak nazywali mieszkańcy gór mieszkańców przykarpackich równin. Polski *lach* z XIV wieku jest zapożyczeniem z ros. *лях*” (ЭССЯ, 15, 57–59). Jest to wyraz ruski z XVI wieku (Sławski, IV, 17–18; Brückner 1989, 289).

⁴⁰ Psł. **luža* < **lugja*, pozostałe formy są derywatami od **luža* z sufiksami *-*ina*, *-*akъ*, *-*ikъ* (ЭССЯ, 16, 217–218; Sławski, V, 381).

⁴¹ Wyraz *mielnik* poświadczony w SPXVI; SStp.; L z XVIII w.; SWil; SW gw. *mielnik, mielniczka*; w SJPD *mielnik, mielniczka* daw. dziś gw., z ukr., ros. Psł. **мельникъ* jest derywatem od **мельнь* z sufiksem *-*ikъ*, psł. **мельничъка* jest żeńskim odpowiednikiem psł. **мельникъ* z sufiksem *-*ька* (ЭССЯ, 18, 94; Brückner 1989, 339–340). *Mielnik* reg. wsch. ‘młynarz’, jakby rutenizm (Bańkowski 2000, t. 2, 176). Historia i geografia wyrazu przemawiają za pożyczką ukraińską (Minikowska 1980, 89). „Nazwa **мельникъ* ‘młynarz’, utworzona sufiksem *-*ьникъ* od czasownika **melti*; **мельничъка* od **мельникъ* – formy te są właściwe dialektom wschodniosłowiańskim” (Siatkowski 2005, 223, 291).

‘człowiek niezgrabny, głupi’ (*To je tako mikita* ciesz RWTN III 116), podczas gdy w gwarach wielkopolskich oznacza ‘lisa (*Vulpes vulpes*)’ (*Mikita, mykita* Luboczeńska szam). W SW gw., żart. *mikita* ‘koziół’, gw. *mykita* ‘kozak; człowiek, szybki, sprawny w jeździe na koniu’ oraz ‘lis’ z ukraińskiego; w SJPD *mikita* reg. ‘lis’ od imienia *Nicefor, Nikifor*⁴². W języku ukraińskim jest to powszechne imię – *Мук’ума* (CYM).

mozol oznaczający ‘odcisk, nagniotek’ poświadczony jest w gwarach cieszyńskich oraz Mazowsza wschodniego (*Una ma mozola na nodze* Huszcza biał-podl), ma swój dokładny odpowiednik w językach wschodniosłowiańskich: ukr., brus., ros. *моз’оль* ‘odcisk, nagniotek’ (CYM; СБМ; Даль). W L *mozol*; SWil prowincjonalny; SW gwarowy; SJPD *mozol* ‘trud, praca, wysiłek’⁴³.

niezabudka ‘niezapominajka (*Myosotis*)’ powszechna w gwarach polskich, oprócz Śląska (*Narwe niezabudków* Siennica Różana kras), znana jest również językiem wschodniosłowiańskim: ukr., brus., ros. *незаб’удка* ‘ts’ (Грінченко, II, 547; CYM; СБМ; Даль)⁴⁴. W L; SWil; SW z ukraińskiego; w SJPD jako regionalizm.

ożyna w znaczeniu ‘jeżyna (*Rubus fruticosus*)’ odnotowana jest w gwarach cieszyńskich, Małopolsce południowej i wschodniej, na Mazowszu wschodnim, wyraźnie nawiązuje do form ruskich: ukr., ros. *ож’ина* ‘*Rubus fruticosus*’ (Грінченко, III, 44; CYM; Даль); brus. *аж’ына* ‘ts’ (СБМ). W SWil; SW z ukraińskiego; w SJPD regionalizm⁴⁵. Jest to regionalizm kresowy – na południu przejęty pod wpływem ukraińskim, na północy – białoruskim.

paroch w znaczeniu ‘proboszcz prawosławny; pop’ poświadczony w gwarach Małopolski południowej oraz na Kaszubach jest najprawdopodobniej wynikiem zapożyczenia z języka ukraińskiego, w którym jest powszechnie używany: *n’apox* ‘pop’ (Грінченко, III, 97); dial. (CYM)⁴⁶.

stebło, ściebło w znaczeniu ‘żdźbło, łodyga’ powszechnie występujące w gwarach śląskich, w Małopolsce południowej i wschodniej oraz na Kaszubach (*Ni mueżna rwac ni jednegue stebła* Gołubice kar) wyraźnie nawiązują do znanych odpowiedników no-

⁴² Imię *Muk’uma* jest wyrazem zapożyczonym z języka greckiego *Nikolaos* (ECYM, III, 459; Brückner 1989, 336–337). Wyraz *mikita* znany w języku łowieckim jako nazwa lisa (Dynak 1993, 177). „Rus. *Mikita* i u nas znane: *lis-mikita*” (Brückner 1989, 337).

⁴³ Psł. **mozolb* : **mozolb* ‘węzłowata narośl na drzewie’ (ЭССЯ, 20, 98–100; Brückner 1989, 346; BoryśSE 338). M. Vasmer uważa, że jest to wyraz niejasnego pochodzenia (Фасмер, II, 638–639). „St.pol. *modzel* ‘odcisk, nagniotek’ jest odpowiednikiem ros. *mozol*” (Otrębski 1948, 306).

⁴⁴ Jest to wyraz utworzony od *незаб’удь* ‘nie zapomnij’, nazwa rośliny uwarunkowana jest tym, że jej kwiaty długo nie więdną, dlatego często są darowane na pamiątkę (ECYM, IV, 65). M. Vasmer uważa, że jest to kalka z niemieckiego (Фасмер, III, 59). „Regionalna nazwa *niezabudka* jest niejako wtórnym zapożyczeniem leksykalnym bądź z języka rosyjskiego, bądź z ukraińskiego, bowiem ukr., i ros. *незаб’удка* to kalki z pol. *niezapominajka* lub, co mniej prawdopodobne, z niemieckiego” (Waniakowa 2012, 112).

⁴⁵ Leksem psł. **eżina* powiązany z **eżb* ‘jeż’ z sufiksem **-ina*; nazwa motywowana występowaniem kolców na roślinie (ECYM, IV, 165; Фасмер, II, 10, 11, III 125). „Wyraz notowany od XV wieku, *ożyna* jest wyrazem wschodniosłowiańskim” (BoryśSE 214; Bańkowski 2000, t. 2, 476). „Wyraz ten w Polsce i na Słowacji jest pożyczką przyniesioną z Ukrainy przez kolonizację Wołoską” (Stieber 1968, 419–420; Budziszewska 1972, 115).

⁴⁶ W L; SW; w SJPD kult. przestarz., z gr. *párochos*. Wyraz poświadczony w słownikach języka ukraińskiego: Wyraz cs. ПАРОХЪ (z 1710 r.), późnołacińskie, z gr. *párochos* (ECYM, IV, 298).

towanych w językach wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *стебл'о* 'ts' (Грінченко, IV, 201; СУМ; Даль); brus. *сцябл'о* 'ts' (СБМ)⁴⁷.

ugrzech, urzech w znaczeniu 'pas ziemi pominięty przy oraniu' znają gwary wschodniego pogranicza kraju oraz Kaszub. Na wschodnim obszarze kraju to również 'ostatnia skiba przy rozorywaniu zagonu na dwie połowy' (*Ugrzech – urzecha – ostatnia skiba przy rozorywaniu* sied Cyran 225, 53). Natomiast forma **ugrzecha** 'pas ziemi pominięty przy oraniu' poświadczona jest na Mazurach i Warmii oraz w północnej części Wielkopolski (*Ón źle orał, bo dużo ugrzechów ostawiól* Koślinka szt; *Łógrzecha – lomknienta przī łorce pola* mrąg SWM IX 72). Leksem znany w SW jako gw. *ugrzech, ugrzecha*. Podobieństwo zarówno formalne jak i semantyczne w językach wschodniosłowiańskich: ukr. *„зрїх* 'ts', też ukr. gw. *зрїх* 'miejsce opuszczone przy koszeniu' (Грінченко, III, 37; СУМ); brus. *„зрэх* 'pas ziemi pominięty przy oraniu' (СБГ, V, 176), może wskazywać na pożyczkę stamtąd⁴⁸.

żenich w znaczeniu 'oblubieniec, narzeczony' poświadczony w gwarach śląskich, na Mazowszu wschodnim, we wschodniej części gwar wielkopolskich oraz na Kaszubach (*Na takigó co się żyni mówiom tyż żynich* Kramsk koniń) jest prawdopodobnie zapożyczony z języków ruskich: ukr., ros. *жен'их* 'narzeczony, młody chłopak' (Грінченко, I, 478; СУМ; Даль). W SWil przestarzały; SW gwarowy⁴⁹.

żyża 'człowiek opryskliwy' poświadczony jest w gwarach Mazowsza północno-wschodniego (*Mniej obelżywą była nazwa żyża i ta oznacza opryskliwość i gwałtowność charakteru* Maz pn-wschMaz V 32), natomiast **żyżka** w znaczeniu 'skąpiec' znany jest w powiecie cieszyńskim (*A tu ani u brata się spomóc, bo nie do. Taki z niego żyżka* Cieszyn [Cz] BMJP XIV 64). Występuje tu podobieństwo formalne oraz semantyczne w stosunku do języka ukraińskiego: ukr. *ж'ужа, ж'ужка* 'człowiek opryskliwy' (Грінченко, I, 483, 484), natomiast w brus. *ж'ыжка* oznacza już tylko 'pokrzywę' (СБМ). W SW gw. *żyża* 'człowiek opryskliwy'⁵⁰.

Wśród zanotowanych 31 leksemów wschodniosłowiańskich, 8 z nich nie jest poświadczonych w słownikach języka polskiego, są to: *babuszka* 'babcia', *blocha* 'pchła', *dremlak* 'człowiek łatwo zapadający w sen', *durak* 'głupiec', *iwana* 'człowiek dokuczliwy', *kudłaj* 'Żyd', *mozol* 'odcisk', *stebło/ściebło* 'żdźbło'. Poza tym 9 wyrazów jest odnotowanych tylko w SW lub SWil, najczęściej z kwalifikatorem „gwarowy”. Wiele jest pożyczek, które w gwarach polskich, już raczej na gruncie polskim zmieniły swoje znaczenia, np. na Kaszubach *doczka* oznacza 'kochankę', na Białostocczyźnie 'żonę', *halaburda* na Orawie to 'człowiek roztrzepany', w Polsce centralnej 'człowiek otyły', *iwana* 'człowiek zły, dokuczliwy, gwałtowny i nieobliczalny', *kacapa* – poza 'Rosjani-

⁴⁷ W psł. **stьbl'ь, *stьblo*; były to odpierwiastkowy derywat z suf. *-lь* rozszerzony na gruncie słowiańskim przez *-jo-*. „Najprawdopodobniej jednak *stьbl'ь* jest wtórnym derywatem od coll. *stьblьje*” (Sędzich 1977, 39; ЕСУМ, V, 404–405; Фасмер, III, 750; Brückner 1989, 650–651; BoryśSE 748–749).

⁴⁸ Podstawę słowotwórczą stanowi rzeczownik psł. **grěxъ* 'błąd, pomyłka' (ЭССЯ, 7, 114–116). „Kontaminacja *ap'эх* (< *ap'auь*) oraz *azp'эх* (< *зрэх*). Model słowotwórczy pozostaje niewyjaśniony” (ЭСБМ, I, 75).

⁴⁹ Psł. **ženixъ* jest oparty na podstawie psł. **žena, *ženiti* oraz sufiksie **-ixъ* (ЕСУМ, II, 205–206; Фасмер, II, 47).

⁵⁰ Wyraz *ж'ужа* jest derywatem od *жегет'и*, z psł. **žegъ, *žьgъ* (ЕСУМ, II, 191; Фасмер, II, 38; Brückner 1989, 663–664).

nem' – oznacza 'Żyda', 'człowieka niewierzącego', *kudłaj* to 'Żyd', 'człowiek zaniedbany, z długimi włosami', w powiecie cieszyńskim oznacza 'skapca', *mozol* 'odcisk'.

W badanym materiale znalazły się przykłady nawiązań do dialektów północnych i północno-zachodniej Polski. Z zebranych 48 zapożyczeń ruskich, 16 leksemów stanowią orientalizmy.

Na Kaszubach poświadczono 26 wyrazów wschodniosłowiańskich, są to: *babuszka, balamut, balamutnik, barachło, bojarz, czaban, didko, donia, dremlak, druh/niedruh, durak, iwan, korman, kozak, paroch, żenich, czulka, delia, ferezja, szarawary, dragle/drahle, bluda, taradajka, blocha, niezabudka, stebło/ściebło, deprza, ugrzech*.

Na Śląsku odnotowano 25 przykładów, są to: *chazaj, habryło, halaburda, kozak, kudłaj, lach, mielnik, mikita, żenich, żyża, chwost, mozol, tulub, haba, hajdawery, meszty, hara, dragle, kraszanka, blocha, klacza, ożyna, stebło/ściebło, jaruga, luża*.

Pomijając wyrazy o zasięgu ogólnopolskim (czy ogólnogwarowym) warto zwrócić uwagę na dwa zasadnicze kierunki nawiązań.

1. Kaszuby oraz północno-wschodnia część Polski (Warmia, Mazury, Mazowsze), drugi – to teren zachodni Polski (Wielkopolska, Kujawy). Tylko na samych Kaszubach poświadczono są wyrazy: *balamutnik, barachula, barachuły, bluda, dremlak, družok, niedruh*. Wspólne dla Kaszub i Wielkopolski leksemy to: *iwana, kacap, korman, kozak, taradaja, niezabudka, żenich*. Dla gwar Kaszub i Mazowsza znane są następujące pożyczki: *babuszka, barachło, bojarz, czaban, delia, didko, doczka, dragle, durak, ferezja, ugrzech*.

2. Kaszuby oraz teren południowej Polski – Małopolska, Podhale i Śląsk. Na Kaszubach i Śląsku poświadczono są pożyczki *blocha, dragle/drahle, stebło/ściebło*. Kaszuby oraz Małopolska południowa znają takie wyrazy ruskie: *czulka, deprza/debrze, durak, iwan, paroch, szarawary, ugrzech/urzech*.

Tylko na Śląsku odnotowano leksem *habryło*. Poza tym wyrazy wspólne na Śląsku i Mazowszu (czasem w Małopolsce) to: *hajdawery, hara, klacza, kraszanka, lach, meszty, mielnik, mozol, ożyna, tulub, żyża/żyżka*. Pożyczki poświadczono na Śląsku i w Wielkopolsce to: *chwost, kacap, kudłaj, luża, mikita, żenich*.

Wiele wyrazów ruskich, zwłaszcza pochodzenia orientального, przejętych za pośrednictwem języków wschodniosłowiańskich, w dzisiejszych gwarach nie znajduje żadnego odzwierciedlenia, gdyż znaczna część orientalizmów jest poświadczona w zabytkach wieku XVI–XVII ze względu na specyfikę przedmiotów i pojęć, których te nazwy dotyczyły.

Wśród zebranych przykładów wyróżniają się leksemy w jakimś sensie nasycone emocjonalnie, co wiąże się albo już z ich znaczeniem pierwotnym, albo z wynikiem późniejszych przemian semantycznych, dokonanych już na polskim gruncie gwarowym.

Znaczną część zapożyczeń z języków wschodniosłowiańskich, w tym ogromna ilość orientalizmów, cechuje charakterystyczna deprecjacja znaczeniowa, powstała zapewne w trakcie przejmowania wyrazów. „Kaszuby południowe i środkowe stanowią tereny ekspansji niektórych pożyczek wschodniosłowiańskich. W omówionej grupie uderza w większości przedstawianych tu orientalizmów ich silne nacechowanie emocjonalne, wynikające z charakteru znaczenia pierwotnego lub wtórnego. Znana językoznawcom pejoratywizacja znaczeń, którym często ulegają pożyczki, zdaje się wpływać

na ich szczególnie rozległe zasięgi, np. liczne poświadczenia tego typu zapożyczeń ze Śląska oraz szeroko pojętej Polski zachodniej i północno-zachodniej” (Popowska-Taborska 1980, 86).

Drogi, jakimi poszczególne wyrazy trafiają do polskich gwar, nadal nie są do końca znane. W pasie gwar sąsiadujących bezpośrednio z wschodniosłowiańskim obszarem językowym wiadomo, że jest to bezpośrednie przejmowanie niektórych form od sąsiadującej z ludnością polską ludności ukraińskiej i białoruskiej. Poświadczenia niektórych zapożyczeń na terenach bardziej odległych można interpretować jako wynik rozpowszechniania się tych leksemów drogą gwarową. Jednak wiele też wyrazów trafiło do gwar bezpośrednio z polskiego języka literackiego, w którym wiele z wymienionych tu pożyczek zostało zadomowionych już od dawna – od XV–XVI wieku. Szerzyły się one m.in. w związku z handlem, z wojskowością czy za pośrednictwem języka urzędowego. Nieznane polskiemu rynkowi przedmioty ze wschodu nie miały polskich odpowiedników, dlatego wraz z desygnatami przejmowano też ich nazwy.

Odnotowałam kilka leksemów, które świadczyły o kontaktach ludności polskiej z językami ruskimi związane z wojnami, ze służbą w wojsku rosyjskim, wyrazy związane z dawną administracją rosyjską na ziemiach polskich.

Literatura

- Bańkowski A. (2000), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa.
- Boryś W., Popowska-Taborska H. (1994–2006), *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. I–V, Warszawa.
- Brückner A. (1915), *Wpływy języków obcych na język polski*, Encyklopedia AU II, dział III, cz. I, Kraków, s. 100–153 (przedruk: Brückner A. (1974), *Początki i rozwój języka polskiego*, Warszawa, s. 363–429).
- Brückner A. (1989), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. V, Warszawa.
- Budziszewska W. (1972), *Związki polsko-ruskie w zakresie terminologii botanicznej*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XI, s. 113–121.
- Dynak W. (1993), *Łowy, łowcy i zwierzyzna w przysłowiaach polskich*, Wrocław.
- Hrabec S. (1949), *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*, Toruń.
- Kostecka-Sadowa A. (2016), *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w gwarach wielkopolskich*, [w:] *Język w regionie, region w języku*, pod red. B. Osowskiego, J. Kobus, P. Michalskiej-Góreckiej, A. Piotrowskiej-Wojaczyk, Poznań, s. 23–40.
- Kurzowa Z. (1983a), *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa–Kraków.
- Kurzowa Z. (1983b), *Zmiany w polach językowych zapożyczeń ukraińskich a polsko-ukraińskie kontakty językowe*, „Studia nad Polszczyzną Kresową”, t. II, s. 49–63.
- Kwaśnicka-Janowicz A. (2008), *Żywotność wschodnich sławizmów leksykalnych w gwarach Małopolski południowowschodniej*, „LingVaria” 3, nr 1 (5), s. 133–139.
- Lehr-Splawiński T. (1938), *Wzajemne wpływy polsko-ruskie w dziedzinie językowej*, [w:] *Szkice z dziejów rozwoju i kultury języka polskiego*, Lwów, s. 105–127.

- Łesiów M. (1962), *O polsko-ukraińskich związkach językowych w średniowieczu*, „Język Polski” XLII, s. 70–71.
- Minikowska T. (1980), *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI wieku*, Warszawa–Poznań–Toruń.
- Ostrowski B. (2014), *O jeszcze jednym ciekawym zjawisku fonetycznym w gwarach Grodzieńszczyzny (na szerszym tle)*, [w:] *Polono-Slavica in honorem Maria Wojtyła-Świerzowska*, Kraków, s. 247–352.
- Otrębski J. (1948), *Życie wyrazów w języku polskim*, Poznań.
- Popowska-Taborska H. (1962), *Z badań nad dawnymi i obecnymi zasięgami terytorialnymi wyrazów*, „Język Polski” XLII, s. 280–286.
- Popowska-Taborska H. (1969), *Leksykalne dialektyzmy wielkopolskie w świetle współczesnego polskiego języka literackiego*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” VIII, s. 55–66.
- Popowska-Taborska H. (1975), *O niektórych zbieżnościach leksykalnych kaszubsko-białoruskich (poleskich)*, [w:] *Беларуска-польскія ізалексы*, Минск, s. 102–109; (przedruk [w:] „Szkice” I, s. 145–150).
- Popowska-Taborska H. (1980), *Losy dawniejszych zapożyczeń z języków wschodniosłowiańskich w gwarach polskich*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XIX, Warszawa, s. 77–87.
- Popowska-Taborska H. (1985), *Serb i sobaka – dwa słowa służące jako argumenty w dociekaniach nad etnogenezą Słowian*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XXIII, s. 225–231.
- Popowska-Taborska H. (1986), *Losy niektórych karpatyzmów w gwarach polskich*, „Slavia Occidentalis” XLIII, s. 193–200.
- Popowska-Taborska H. (1992a), *Geneza ukrainizmów w dialektach polskich*, „Język a kultura”, t. VII: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, Wrocław, s. 41–46.
- Popowska-Taborska H. (1992b), *Słowiańszczyzna zachodnia i wschodnia w świetle zarysowujących się podziałów leksykalnych*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. 6, *Między Wschodem a Zachodem*, cz. 4, *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, red. J. Bartmiński i M. Łesiów, Lublin, s. 13–19.
- Popowska-Taborska H. (1994), *Z rozważań nad leksykalnymi związkami kaszubsko-ukraińskimi*, [w:] *Проблеми сучасної ареалогії*, Київ, s. 174–178; (przedruk [w:] „Szkice” II, s. 230–234).
- Popowska-Taborska H. (1997), *Nielatwy problem interferencji językowych w dociekaniach etymologicznych*, [w:] *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich*, red. E. Umińska-Tytoń, Łódź, s. 20–24.
- Popowska-Taborska H., Boryś W. (1996), *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, Warszawa.
- Rembiszewska D. (2007), *Leksyka gwarowa Podlasia*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” XLII, s. 105–122.
- Rieger J. (1988), *Z dziejów języka rosyjskiego*, wyd. 2, Warszawa.
- Rieger J. (2011), *Ukraińskie interferencje w słownictwie polszczyzny w Galicji*, [w:] *Українська мова в Галиччині: історичний вимір*, red. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей, Львів, s. 107–123.
- Rymut K. (1999, 2001), *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I, II, Kraków.
- Rytter G. (1992), *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku*, Łódź.
- Schmidt J. (1997), *Stereotyp i granica. Pogranicze zaborów w mentalności współczesnych Wielkopolan*, Międzychód.

Wykaz skrótów

- BoryśSE**, Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków, 2005.
- L**, *Słownik języka polskiego* S. B. Lindego, t. I–VI, wyd. II, Lwów, 1854–1860.
- SPXVI**, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XXVII, pod red. M.R. Mayenowej i F. Peplowskiego, Wrocław, 1966–1994, K. Mrowcewicz, P. Potoniec (od t. 35, do hasła ROWNY), Warszawa, 1995–.
- SW**, *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I–VIII, Warszawa, 1900–1927.
- SWil**, *Słownik języka polskiego*, wyd. M. Orgelbrand, t. I–II, Wilno, 1861.
- SJPD**, *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I–XI, Warszawa, 1958–1969.
- Słpsl**, *Słownik prasłowiański*, pod red. F. Sławskiego, t. I–VIII, Wrocław, 1974–2001.
- SStp**, *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I–XI, Warszawa, 1953–2002.
- ЭСБМ**, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, pod red. Г.А. Цыхуна, t. I–XIII, Мінск, 1988–2010.
- ЭССЯ**, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, pod red. О.Н. Трубачева, т. 1–, Москва, 1974–.
- ЕСУМ**, *Етимологічний словник української мови*, pod red. О.С. Мельничука, t. I–VI, Київ, 1982–2011.
- СБМ**, *Слоўнік беларускай мовы* pod red. М.В. Бірылы, Мінск, 1987.
- СБГ**, *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча у пяці тамах*, pod red Ю.Ф. Мацкевіч, t. I–V, Мінск, 1979–1986.
- СУМ**, *Словник української мови*, pod red. І.К. Білодіда, Київ, 1970–1980.

Wykaz cytowanej literatury

- AGM – *Atlas gwar mazowieckich*, t. I: Horodyska-Gadkowska H., Strzyżewska-Zaremba A., t. II–X: Kowalska A., Strzyżewska-Zaremba A., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1971–1992.
- AJK – *Atlas językowy Kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN w Warszawie, t. I–VIII pod kierunkiem Z. Stiebera, t. IX–XV, pod kierunkiem H. Popowskiej-Taborskiej, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1964–1978.
- AJPP – Małecki M., Nitsch K., *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*, Kraków, 1934.
- AJŚ – Zaręba A., *Atlas językowy Śląska*, t. I–VIII, (Warszawa)–Kraków, 1969–1996.
- AJW – *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. I–VI: red. Z. Sobierajski i J. Burszta, t. VII–XI: red. Z. Sobierajski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1979–1992, od t. VII, Poznań, 1994–2005.
- BMJP XIV – *Śląskie teksty gwarowe (z mapką)*, red. A. Zaręba, „Biblioteczka Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego”, Kraków, 1961.
- Boj 57 – Bojanowski E., *O prowincjonalizmach wielkopolskich*, „Rocznik Humanistyczny” XX, z. 4, 1972, s. 43–65.
- Cyran – Cyran W., *Gwary polskie w okolicach Siedlec*, Łódź 1960.

- EncRoln II 812 – 846 – Konopka J., *Gospodarstwo górskie*, [w:] *Encyklopedia rolnictwa i wiadomości związek z nim mających*, red. J.T. Lubomirski, E. Stawicki, S. Przysiański, Warszawa, 1874.
- GMalb II – Górniewicz H., *Dialekt malborski*, t. II. *Słownik*, z. 1, 2, Gdańsk, 1973, 1974.
- Kiel I – Kolberg O., *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, seria XVIII, XIX. Kieleckie, cz. I–II, Kraków, 1885–1886.
- LPW – Lorentz F., Hinze F., *Pomoranisches Wörterbuch*, t. I–V, Berlin, 1958–1983.
- Łęcz – Kolberg O., *Lud...* Seria XXII. *Łęczyskie*, Kraków, 1889.
- MacŚl – Maciejewski J., *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulsk)*, Toruń, 1969.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*, oprac. przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie, t. I–II pod kier. K. Nitscha, t. III–XIII pod kier. M. Karasia, Wrocław, 1957–1970.
- Maz – Kolberg O., *Mazowsze. Obraz etnograficzny*, t. I–V, Kraków, 1885–1890.
- Mazur II – Mazur J., *Gwary okolic Biłgoraja*, cz. I: *Fonologia*, cz.: *Fleksja*, Wrocław, 1976, 1978.
- ME VI 3–123 – Udziela S., *Topograficzno-etnograficzny opis wsi polskich w Galicji*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie, t. VI, 1897.
- Pauli – Pauli Ż., *Pieśni ludu polskiego w Galicji*, Lwów, 1838.
- PF IV 173–279 – Lubicz R. [Hieronim Łopaciński], *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego*, „Prace Filologiczne”, Warszawa, 1893.
- PF VI 187–276 – Pracki W., *O mowie wsi Turowa*, „Prace Filologiczne”, Warszawa, 1907.
- PKJ II – Klich E., *Narzecze wsi Borki Nizińskie*, 1919.
- PKJ XVI – Tomaszewski A., *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*, „Prace Komisji Językowej Polskiej Akademii Umiejętności”, t. XVI, 1930.
- PME IV 95–151 – Bystron J., *Nazwy i przezwiska polskich grup plemiennych i lokalnych*, „Prace i Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, wydawane staraniem Komisji Antropologicznej Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, 1927.
- Pobl – Pobłocki G., *Słownik kaszubski z dodatkiem idiotyzmów chełmińskich i kociewskich*, Chełmno, 1887.
- RWil I 39–132 – Czarkowski L., *Powiat bielski w gub. grodzieńskiej. Zarys ludoznawczy*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, t. I, Wilno, 1908.
- RWTN III – Bizoń F., *Ze słownictwa gwarowego na Śląsku Cieszyńskim (Etymologie)*, „Rozprawy Komisji Językowej” III, s. 101–126, Wrocław, 1961.
- S – Sychta B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I: A–G, t. II: H–L, t. III: Ł–O, t. IV: P–Ř, t. V: S–T, t. VI: U–Ž, t. VII: *Suplement*, Wrocław–Warszawa–Kraków (–Gdańsk), 1967, 1968, 1969, 1970, 1972, 1973, 1976.
- SCiesz II – Krop J., Twardzik J., Pilch J., Wronicz J., *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego*, red. J. Wronicz, Wyd. II. Ustroń, 2010.
- SFPS II 247–269 – Zdancewicz T., *Osobliwości akcentowe w gwarze wsi Radziuski pod Sejnam*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, Warszawa, 1957.
- SFPS III 8–60 – L. Moszyński, *Szkic monograficzny gwary wsi Rudy powiat Puławy*, 1958.

- SGP – *Słownik gwar polskich*, oprac. przez Zakład Dialektologii Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, t. 1 pod kier. M. Karasia, t. 2–5 pod kier. J. Reichana, t. 6–7 pod kier. J. Okoniowej, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, Kraków, 1982–2014.
- SKoc – Sychta B., *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. I–III, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1980–1985.
- StefSł – Steffen W., *Słownik warmiński*, Wrocław, 1984.
- SWM IX – Judycka I., *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza Mazowieckiego. Stan obecny, historia i związki z terenami przyległymi*, „Studia Warmińsko-Mazurskie”, red. W. Doroszewski, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1961.
- Święt – Świętek J., *Lud nadrabski (od Gdowa po Bochnię). Obraz etnograficzny*, Kraków, 1893.